

Nyelvészeti kisszótárak

1. ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA, *Stilisztikai kisszótár. Szóképek, alakzatok és egyéb stílusesszék* szótára. Interkulturális Kutatások Kft., Budapest, 2019. 256 lap – 2. LADÁNYI MÁRIA – HRENEK ÉVA szerk., *Alkalmazott nyelvészeti kisszótár. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék*, Budapest, 2019. 204 lap

1. ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA, *Stilisztikai kisszótár.* Ha egy tudományos kötet olyan témát dolgoz fel, amelyben az elmúlt év(tized)ek során már számtalan kiadvány jelent meg, a szerző joggal fordul a *prolépszisz*, vagyis a *megelőzés* alakzatához (139). Az egyetlen, de annál súlyosabb ellenérv (Érdemes-e újabb stilisztikai lexikont írni, minek még egy a piacon?) cáfolatának középpontjában az újdonság és a helyesbítés fogalmai állnak (Utószó, 247). A kötet legfőbb újdonsága abban rejlik, hogy a stilisztika elméleti háttéréül a retorikát jelöli ki. Tulajdonképpen nem is újításról van szó, hanem a klasszikus hagyományokhoz való visszatérésről, hiszen a retorikának mindegyik területével, különösen az érveléssel szoros kapcsolatban lévő része volt a stilisztika.

A kisszótár rövid Előszavában olvashatjuk, hogy a 16. századi Petrus Ramus áthelyezte az érvelést (*inventio*) és az elrendezést (*dispositio*) a dialektikába, így a retorikában csak a stílus (*elocutio*) maradt. Ezzel elindította a tudományterület beszűkülését, melynek tetőpontjaként a liège-i μ -csoport 1970-ben *Általános retorika* címen jelentetett meg stilisztikát. Ahogy a 20. század Arisztotelészének joggal nevezett CHAIM PERELMAN fogalmaz *A retorika birodalmában*: „Ha úgy fogjuk fel az alakzatokat, mint a beszéd anyagához illesztett díszítményeket, a retorikai mesterségben csak szóvirágos és üres stílust fogunk látni, nevetséges kérdésként” (PERELMAN 2018: 55).

A hazai stílus kutatásban nem merült fel a stilisztikának a retorikába történő visszahelyezése, jóllehet Babits Mihály is hangsúlyozza az egységüket az *Irodalmi nevelés* című esszéjében: „A stilisztikáról és retorikáról lesz szó: arról a két stúdiumról, melyet a klasszikus ókor egynek tekintett és egy néven retorikának nevezett. Egy stúdium ez most is, csakhogy két oldala van: gondolataink összegyűjtése és kifejezése” (Babits 1910). A kisszótár bevalótlan megkísérléssel helyreállítani ezt a megbomlott egységet, ami azért is lényeges, mivel a retorika tárgyalja a gondolkodási műveleteket toposzok vagy érvforrások néven, és ezek képezik számos stílusesszék alapját. A kötet újdonsága tehát a stilisztikai eszközök kognitív alapokra való (vissza)helyezése, a gondolkodás és kifejezés, érvelés és stílus kapcsolatának helyreállítása. (Utóbbi gondolatot a rövid Utószó tartalmazza, 247.)

Fontos mozzanata a kisszótárnak a négy alap- vagy mestertrópus kiemelése, hiszen ezek alapvető gondolkodási műveletekhez kapcsolódnak (*metonímia – definíció; szinekdoché – nem-faj, rész-egész viszony; metafora – összehasonlítás; ironia – ellentét*), míg a többi trópus az alaptrópusok valamelyikére épül (11).

És így máris érintettük a kisszótár létjogosultságának másik fogalmát: a kötet több fogalommal kapcsolatosan helyesbíti, pontosítja az eddigi szakirodalmi felfogást, esetenként magának a szerzőnek eddigi álláspontját is akár. A *szinekdoché*-t példának okáért nem a *metonímia* alfajaként tárgyalja, tudniillik ezek önálló trópusok, mivel más-más toposz, azaz gondolkodási művelet van a háttérükben. A *metonímia* az ok-okozati viszony toposzán (pontosabban az arisztotelészi – a definícióban szereplő – négy ok toposzán),

tehát egymásutániságon, a *szinekdoché* alá-fölrendeltségi, azaz nem-faj vagy rész-egész viszonyon alapul, ezért nem tekinthető az előbbi alfajának, de a retorikák soha nem is tekintették annak (43). Szintén nem alfaja a *metonímiá*-nak a *metalépszisz*, mert más a kognitív háttere (előzmény-következmény viszony).

A klasszikus retorika alapján történik a *szókép* és az *alakzat* meghatározása. „A szó-kép valamely szónak (verbum) vagy kifejezésnek (sermo) saját jelentéséből egy másikba való művészi átvitele” (Quintilianus: Szónoklattan 8, 6, 1). „A művelet lényege a fordulat, a troposz” (48). „Az alakzat a szövegnek valamilyen műfoggással megújított formája. Ez azt jelenti, hogy a szokásostól eltérő módon szerkesztjük meg mondanivalónkat. Az alakzat esetében nincsen jelentésátvitel, ebben különbözik a trópustól, azaz a szóképtől. (Az alakzatokban előfordulhatnak különféle műveletek a jelentéssel, de ezek a műveletek nem jelentésátvitel, nem fordulatok.)” (49).

A *halmozás* és *fokozás* alakzatának viszonyát PERELMAN alapján definiálja újra a szerző. (PERELMAN hatása a szerzőre már korábbi írásaiban is tetten érhető, ugyanakkor a 2013-ban megjelent Klasszikus magyar retorika című átfogó munkája [ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2013] óta is tapasztalhatók újabb, PERELMAN hatására történt változtatások. Például az ezen bekezdésben tárgyaltak.) A *fokozás* esetében először egy szintézist adunk a témáról, majd a részeit soroljuk fel, a halmozás a részek felsorolásával kezd, és a szintézissel fejezi be (97). A *felsorolás* tekinthető mennyiségi fokozásnak, így a *halmozás* ellentétéként definiálódik (85). Mindez kihatással van egyéb stílusjelenségekre, a *szintetizáló és analízáló bővítés* fogalma érvényét veszíti, és a *vegyítés* alakzatának meghatározása is módosul. A helyesbítések, változtatások közül kiemelendő még az *enallagé* meghatározásának javítása (ti. többféle enallagé létezik), illetve a GENETTE-féle *narratív metalépszisz* (GENETTE 1972) és az *altautológia* fogalmának bevezetése.

Ami a Stilisztikai kisszótár felépítését illeti, önálló fejezetekben követik egymást a szóképek (trópusok) és az alakzatok (figurák), utóbbiak esetében nem különülnek el a szó- és gondolatalkzatok, az egyes szócikkek tartalmazzák az erre vonatkozó információkat. Az alakzatok nyelvi szintek szerinti megkülönböztetését a szerző elveti, és hangsúlyozza, hogy a gondolatalkzatokra nem vonatkoztatható a négyes műveleti eljárás (adjekció stb.; Utószó, 247). Végül 29 egyéb stílusesszköz kapott helyet a könyvben, ezek tulajdonképpen funkciók, melyeket többféle stílusesszkőzzel is ki lehet fejezni, például nagyzó beszéd, szeretet, gúny stb. kifejezése. (Ez utóbbi csoportosítás alapját részben ZLINSZKY ALADÁR Stilisztika és verstan című, 1914-es tanulmánya adja [ZLINSZKY 1914/2008], a kötetben egyébként többször történik hivatkozás ZLINSZKY munkáira.) A három egységen belül a tárgyalás ábécérendben történik.

Fontos megjegyezni, hogy a szerző kifejezetten törekedett arra, hogy lehetőség szerint magyar terminusokat adjon meg, melyek után zárójelben szerepel a görög és latin megfelelő. A szótár végén található egy szómutató a görög és latin terminusok jegyzékével, ez nagyban segíti az eligazodást azok számára, akik az idegen megnevezést (inkább) ismerik.

A magyarosítási szándék nehézségeit jelzi, hogy néhány esetben csak bonyolultabb, három- vagy többtagú változattal adható meg a stílusesszköz, pl. *kettőzés ellentmondó tartalommal* – *epanasztrophé*; *hasonló v. azonos hangzású szavak ismétlése különböző jelentéssel* – *annominatio*; *előismétlés rokon értelmű szavakkal* – *epibolé* stb. Az *epizeuxisz többszörös ismétlés*-ként szerepel, ez a magyar terminus minden szempontból megfelelő. Néhány idegen szó megmaradt, például a *hendiadiöin* (melynek meghatározását egyébként javította

a szerző a külföldi munkák alapján); a *zeugma* esetében sem cseréli le ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA a hagyományos, közismert görög terminust, hanem javaslatot tesz magyarítására, mellyel egyet is tudunk érteni („jó magyar terminusa lehetne: ráértés”; 195). Egyébként a *zeugma* szócikkét két részre bontja: ráértés szavakra, illetve ráértés egy hiányos szerkezetre.

A szakkifejezések helyesírásában az egységességre és a szabályosságra törekvés a jellemző, de ez nem minden esetben volt lehetséges, ahogy az Előszóban is történik rá utalás (9).

A példák közlésében a változatosság és a bőség tapasztalható meg. A szócikkekben általában a versek állnak elől, szép számmal találkozhatunk többek között Áprily Lajos, Pilinszky János, Dsida Jenő, Nagy Gáspár, József Attila, Petőfi, Arany, Babits, Ady, Vörösmarty alkotásaival. Majd a prózai idézetek következnek, az Előszóban is külön kiemelt (9) Jókai Mór fokozott jelenléte nem véletlen. ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA alapos retorikai elemzésnek vetette alá korábban Jókai prózáját, ennek gyümölcse 2016-ban jelent meg Jókai és a retorika címmel egy 263 oldalas kiváló könyvben (ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2016). Jókai mellett Gárdonyi Géza és Márai Sándor művészetéből kapunk gyakori ízelítőt az egyes stílusesszék kapcsán. Néhol drámarészletek is előfordulnak, valamint a szerző külön figyelmet fordít arra, hogy humoros példákat is hozzon, legfőképpen Rejtő Jenő regényeiből kiemelve. A humor fontosságát a retorikában már korábbi írásaiban is hangsúlyozta a szerző (l. pl. ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2017).

A Stilisztikai kishoztár újító és helyesbítő szándéka következetesen bontakozik ki és valósul meg alapos, világos meghatározásokkal és gazdag példatárral. A kötet révén elérhető az Előszóban Babits szavain keresztül is megfogalmazott cél: olyan stilisztikai műveltségre szert tenni, amely hozzásegít az élet egyik legszebb élvezeteinek egyikéhez, az irodalom értő olvasásához. Kérdés, hogy az iskolai oktatásban mikor látjuk viszont, viszontlátjuk-e egyáltalán ezeket a segítő szándékú megfontolásokat.

2. LADÁNYI MÁRIA – HRENEK ÉVA szerk., Alkalmazott nyelvészeti kishoztár. Az Alkalmazott Nyelvtudomány című folyóirat 2001-es indulásakor a szerkesztők körkérdezt intéztek nyelvészekhez; a válaszokat Az alkalmazott nyelvészet fogalma és területei címmel közölte a lap első száma.

Az akkori 12 válaszadó közül érdemes kiemelni KONTRA MIKLÓST, több okból is. Egrészt azért, mert lektori minőségben (DÉR CSILLA ILONÁVAL együtt) az Alkalmazott nyelvészeti kishoztár végleges formájához nagyban hozzájárult hasznos észrevételeivel és javaslataival (Előszó, 7). Másrészt mert akkori válaszában hivatkozik SZÉPE GYÖRGYNEK, a magyarországi alkalmazott nyelvészet egyik alapítójának meghatározására („maga az ’alkalmazott nyelvészet’ problémamegoldó kutatás”: NyIrK. 42. 1998: 23, idézi KONTRA 2001: 9), hangsúlyozva, hogy bármely tudományág ide tartozhat, „ha szükség van rá egy nyelvvel (is) kapcsolatos probléma megoldásához” (KONTRA 2001: 9).

A válaszadók igen változatosan közelítik meg a fogalmat és annak nehezen körülhatárolható területeit. GORDOS GÉZA úgy véli, az alkalmazott nyelvészet olyan kérdések, problémák, igények megoldását segíti, „amelyekben a nyelv, mint eszköz, akár írott formában, akár beszéd formában szerepet kap”, akár egyéni, akár társadalmi szinten merülnek fel (GORDOS 2001: 7).

Az Alkalmazott nyelvészeti kishoztár írói közössége és szerkesztői ez utóbbit tartoták szem előtt, amikor is csak azokra a tudományterületekre és kutatási témákra fókuszáltak az alkalmazott nyelvészetben belül, melyek „a nyelvhasználat kulturális, társadalmi, társas beágyazottságát helyezik előtérbe, és a nyelvet a társadalmi kérdésekkel való összefüggé-

seiben vizsgálják” (6). A szótárban így megjelenő központi témákat a szótárírói közösség tagjai a kutatási területük alapján osztották fel: BALLA NÓRA a szociolingvisztikai kutatások módszertanával és alapfogalmaival kapcsolatos szócikkért felelt, CHO OKHWA ANNA a két- és többnyelvűség, HRENEK ÉVA a diskurzuselemzés és a pragmatika, KLIPPEL RITA a nyelvpolitika és nyelvtervezés, MÓZES DOROTTYA az interkulturális nyelvészet és az interakciós stilisztika, ZABOLAI MARGIT ESZTER pedig a gendernyelvészet és a nyelvi jogok „tematikus blokkjába sorolható szócikkeket készítette el” (7).

A kötetben ugyan történik utalás olyan területre, amely az adott problémát az egyes egyén szintjén ragadja meg (pl. az *egyéni kétnyelvűség* szócikkben a pszicholingvisztika, 33), de hasznos lett volna egy *alkalmazott nyelvészet* szócikkben teljesebb körű képet adni a fogalomról és a kisszótárban nem vizsgált területeiről, megadva a további egyéni vizsgálódáshoz a fontosabb szakirodalmat. Az Alkalmazott nyelvészeti kisszótár Előszavát olvasva érintőlegesen képet kaphatunk arról, hogy még a szűkítés ellenére is – vagy éppen ezért – milyen sok szervezéssel, áldozattal és mégis mennyi örömmel járó munkafolyamat eredménye ez a szótár.

A megírás ötlete 2010-ben született meg, amikor LADÁNYI MÁRIA az ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének vezetője lett. Irányításával 2015-re alakult ki az a szótárírói hallgatói közösség, amely összehangolt munkával kialakította a szótár végleges anyagát: a 266 önálló szócikket, további 97 – a keresést, szakirodalmi tájékozódást segítő – utaló szócikket, valamint egy 16 oldalas Magyar–angol glosszáriumot, amely a szótározott magyar nyelvű terminusok angol nyelvű megfelelőit tartalmazza. Ez utóbbi csak egyszerű betűrendben, listaszerűen sorolja fel a megnevezéseket, hiszen célja nem a két terminológiai rendszer közti kapcsolatok szisztematikus feltárása, hanem alapvetően a visszakereshetőség és az angol nyelvű szakirodalomban való könnyebb tájékozódás (13).

Az Előszó után található, A szótár jellemzői és használata című rész a glosszárium felépítése mellett a címszólista összeállításának módszeréről, az elméleti és szakirodalmi háttérrel (a felhasznált irodalom felsorolása 23 oldalt tesz ki a kötet legvégén!), a terminusok poliszém és szinonim voltából eredő megoldási módokról ír. Az alapos, körültekintő munka során időnként bevallottan szubjektív és önkényes döntéseket kellett meghozni, ugyanakkor a készítők fontosnak tartották, hogy a szótári definíciókat meghatározó megközelítésmódoktól eltérő, de az egyetemi oktatási gyakorlatban széles körben megjelenő más elméleti kereteket és értelmezési lehetőségeket is bemutassanak, ezekre is történjen utalás (10). Ahogy az Előszóban is megfogalmazódik, igyekeztek nem lecsupaszított állításokat közölni, hanem – a műfaj adta keretek között – viszonylag árnyalt módon kifejteni az adott témát (7). Ez a kötet jelentős részében, még az olyan, kritika tárgyát képező fogalmak kapcsán is maradéktalanul érvényesül, mint például a *balansz kétnyelvűség* (20), a *deficithipotézis* (26) vagy a *heteronormativitás* (49).

A *nyelvművelés* szócikkben (117) azonban a „magyarországi hagyományos nyelvművelés” némileg egyoldalúan kerül bemutatásra, és ez a szakirodalmi hivatkozásban is megmutatkozik. LŐRINCZE LAJOS emberközpontú és GRÉTSY LÁSZLÓ nemzetközpontú nyelvművelés-fogalmát lehetett volna megemlíteni (l. pl. ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2007: 66–68).

A 266 önálló szócikk felépítése nagyban segíti a felhasználót a gyors és hatékony tájékozódásban a kötetben belül, valamint a további szakirodalmat illetően egyaránt (12–13). A félkövérrel szedett címszó mellett található az esetleges alakváltozatait, illetve a szinonim terminus(ok)at, melyek egyébiránt a 97 utaló szócikket adják. Ezen sor alatt szerepel a címszóként felvett terminus jelentésének meghatározása, poliszém fogalom esetén az egyes

jelentéseket arab számok jelölik (pl. az *irodalmi nyelv* [65] vagy a *szöveg* [143–144] esetében a 3-3 jelentést). Ezt követően egy vonal alatt a címszóhoz szorosabban hozzátartozó, más szótározott terminusok felsorolása olvasható, az adott címszó jelentésének árnyalása végett. Majd a szócikk megírásához felhasznált szakirodalmi tételekre történő hivatkozások zárják a szócikket. A hivatkozások feloldása a Felhasznált irodalomban található.

A szócikkekben szereplő fogalmakhoz, jelenségekhez egyértelműen köthető nevet (a terminus megalkotója, a jelenség első leírója) a kisszótár feltünteti (pl. JOHN AUSTIN és JOHN SEARLE – *illokúciós aktus* [55]; EINAR HAUGEN – *nyelvtervezés* [118]; WILLIAM LABOV – *önfigyelem-modell* [121]).

Az elméleti kifejtést, az adott kérdést, problémát sok jó példa teszi szemléletessé, kézzelfoghatóvá, bár vannak ismétlődések, illetve egyes esetekben a magyar kultúrából vett példák mellé lehetett volna összehasonlításként más kultúrák azonos helyzetekben megjelenő nyelvi megoldásait megemlíteni (pl. a *szereénység maximája*, 138), ahogy a *normatív udvariasság* szócikkében is történt (100–101). A *szexizmus* fogalmánál tárgyalt példamondat („Van ketchup, Vera?”, 139) magyarázata kérdéseket vethet fel, de éppen ebből fakadóan lehet hasznos például egy egyetemi szemináriumon „bevetni”. A *genderlektus* szócikkben (45) az egyedülálló fővárosi orvosnő és a vidéken élő, többgyermekes adminisztrátornő szembeállítása a kötet felfogásába nem illeszkedő, rosszul megfogalmazott példának tűnik (l. *sztereotípiá*, 146).

Összességében elmondható, hogy az Alkalmazott nyelvészeti kisszótárt legfőképpen a tudatosan kialakított „részleges teljesség” jellemzi, hiszen bár lemond az alkalmazott nyelvészet olyan fontos, akár társadalmi vonatkozású területeiről is, mint például az anyanyelv- és idegennyelv-oktatás vagy az alkalmazott retorika, a tárgyalt témák mindegyikében megfelelnek az előzetes célkitűzéseknek: a szótár a szerkesztők szándékainak megfelelően „hasznos tanítási segédanyag, megbízható kiindulási pont lesz mind az alap-, mind a mester-, mind a doktori képzésben mindazon tanárok és diákok számára, akik a szótárban megjelenő témában oktatnak, kutatnak vagy tanulnak” (7).

Hivatkozott irodalom

- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2007. *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó Kft., Budapest.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó, Budapest.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2017. Humor, derű és bölcsesség az érvelésben Arany János epikája alapján. *Magyar Nyelvőr* 141: 426–465.
- Babits Mihály 1910. Irodalmi nevelés. <http://mek.oszk.hu/10900/10903/html/02.htm> (2019. 07. 11.)
- GENETTE, GERARD 1972. *Figures 3*. Éditions de Seuil, Paris.
- GORDOS GÉZA 2001. Az alkalmazott nyelvészet fogalma és területei. (Körkérdés.) *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1: 7–8.
- KONTRA MIKLÓS 2001. Az alkalmazott nyelvészet fogalma és területei. (Körkérdés.) *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1: 8–9.
- PERELMAN, CHAÏM 2018. *A retorika birodalma*. Retorika és érvelés. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- ZLINSZKY ALADÁR 1914/2008. Stilisztika és verstan. In: SZATHMÁRI ISTVÁN, *A magyar stilisztika útja*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2008. 119–174.